

ΟΙΚ Λ Θ 16933

100^η ΑΘΑΝΑΤΑ ΕΡΓΑ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΡΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΡΟΥ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΖΩΝ ΝΤΙΟΥΗ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ ΤΣΩΡΤΣΙΑ 50

Ε.Υ.Δ πτζ.Κ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

**ΕΛΛΕΥΘΕΡΙΑ
ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ**

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΡΟΣ

Επίσαιμα - Χαρτικά
Εγκατάστοι για το γενικό πλήθος
«ΟΙ ΖΩΣΙΜΑΔΟΙ»
Εθνική Βιβλιοθήκη 8 - Ημ. 26.087
ΙΩΑΝΝΙΝΑ

E.Y.D της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

100 ΑΘΑΝΑΤΑ ΕΡΓΑ ΑΡΙΘ. 54

ΤΖΩΝ ΝΤΙΟΥΗ

**ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ**

**Μετάφραση : Μαρ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
Πρόλογος : Θ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ**

**ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΛΗΜΝΗΤΡΙΟΥ
ΣΤΑΛΙΟΥ 50 - ΑΘΗΝΑΙ**

ΕΡΓΑΣΤΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΓΡΕΒΙΟΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

E.Y.D. της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Freedom and Culture
Copyright, 1939, by John Dewey
G. P. Putnam's Sons
New York

E.Y.D της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΜΕ ΜΕΓΑΛΗ χαρὰ καὶ ίκανοποίηση δέχομαι νὰ προσθέσω λίγες λέξεις προλογίζοντας τὴ μετάφραση τοῦ Θραύσου αὐτοῦ φιλοσοφικο-κοινωνικοῦ συγγράμματος τοῦ Τζάν Ντιούη σχετικὰ μὲ τὸ μεγάλο, σύγχρονο, μὰ καὶ αἰώνιο, πρόβλημα, ποὺ εἶναι ἡ «Ἐλευθερία καὶ δ Πολιτισμός», καὶ νὰ δώσω μιὰ σύντομη σκι-αγραφία γιὰ τὸ τεράστιο ἔργο ἐνὸς πραγματικὰ μεγάλου τέκνου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς στὸν τομέα τῆς Φι-λοσοφίας, στὸν τομέα τῆς Παιδείας, ἀλλὰ καὶ στὸν ἀνθρώπινο Πολιτισμό, γενικά.

Γιατὶ ἡ ἀντιμετώπιση—μιὰ ἀντιμετώπιση πρωτιτυπη—τῶν βασικῶν προβλημάτων τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ ἡ προώθησή του δλοένα καὶ σὲ ἀνώτερα ἐπίπεδα, γιὰ τὸ γενικὸ ἀνέβασμα τῆς κοινωνίας δλόκληρης καὶ δχι μόνο τῶν δλίγων, εἶναι τὸ χαρ-κτηριστικὸ γνώρισμα τῆς θαρραλέας καὶ ἀγνῆς πνευματικῆς σύμβολῆς τοῦ Τζάν Ντιούη στὴν πρόοδο τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Τὸ παραπάνω γνώρισμα ἀνακαλύπτει κανεὶς ἀκόμη καὶ μὲ μιὰ ματιὰ ποὺ θὰ φέξῃ στοὺς τίτλους τῶν ἔργων τοῦ Τζάν Ντιούη—οἱ τίτλοι τῶν συγγραμμάτων καὶ ἀρθρῶν του γεμίζουν δξῆντα πέντε δλόκληρες σελίδες! Ἔτσι π.χ. τὸ σύγγραμμά του «Σχολεῖο καὶ Κοινωνία» στὸ 1899, «Γερμανικὴ Φιλοσοφία καὶ Πολιτική», στὸ 1915, «Δημοκρατία καὶ Παιδεία» στὸ 1916, τὸ κυριώτερό του παιδαγωγικὸ ἔργο, «Τὸ Κοινὸν καὶ τὰ Προβλή-

ματα του» στὸ 1927, «Φιλελευθερισμὸς καὶ Κοινωνικὴ Δράση» στὸ 1935, τὸ παρὸν ἔργον, «Ἐλευθερία καὶ Πολιτισμὸς» στὸ 1939 καὶ τὸ «Παιδεία Σήμερα: Τὰ Προβλήματα τοῦ Ἀνθρώπου» στὸ 1946, δείχνουν αὐτὸ ποὺ ὑποστηρίζομε. «Οὐ, δηλ., γιὰ τὸν Τζῶν Ντιούη τόσο ἡ Φιλοσοφία δσο καὶ ἡ Παιδεία, καὶ ἰδιαίτερα ἡ πρώτη, δὲν εἶναι ἔννοιες ἀφηρημένες, ἀλλὰ τουναντίον στὰ χέρια του γίνονται μέσα, δργανα, γιὰ νὰ καταλάβουν καλλίτερα οἱ πολλοὶ τὸν κόσμο δπον ζοῦν καὶ ἐργάζονται. Ὁ μεγάλος ἀντὸς Ἀμερικανὸς φιλόσοφος δὲν ἔγραψε γιὰ τοὺς φιλοσόφους, ἡ καλλίτερα, δὲν ἔγραψε μόνο γιὰ τοὺς φιλοσόφους, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὸν καθένα μας, γιὰ νὰ συμβάλῃ στὸ ἀνέβασμα τὸ συνολικὸ ἐνὸς λαοῦ.

Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἡ ἐπίδραση τοῦ Τζῶν Ντιούη στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, στὴν παιδαγωγικὴ κίνηση δχι μόνο τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, δπον ἦταν ὁ ἴδρυτης τῆς Προοδευτικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ στὸ ἔξωτερο, καὶ γενικὰ ἡ ἐπίδρασή του ἡ ἐκπολιτιστικὴ στὴ μακρόχρονη ζωὴ του—πέθανε τὸ 1952 σὲ ἥλικία 92 χρονῶν—ὑπῆρξε καταπληκτική! Κανεὶς ἄλλος φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς δὲν εἶχε τόσους δπαδούς, ἀλλὰ καὶ τόσους ἀντίπαλους, δσους δ τζῶν Ντιούη!

Γιατὶ εἶχε, ἀκόμη, τὸ εὐτύχημα νὰ διατηρήσῃ ἀκμαῖες τὶς πνευματικές του δυνάμεις: τὴν εὐρεῖα του μόρφωση, τὴ διεισδυτικὴ ἵκανότητα στὴ σκέψη, τὴν ελλικόνια καὶ βαθειὰ πίστη στὶς πεποιθήσεις του, τὴν ἀνωτερότητα τῶν προθέσεών του, τὴν κριτικὴ του διάθεση καὶ ἡρεμη μαχητικότητα καὶ τὴν ἀπέραντη καλωσύνη του, ώς τὴν τελευταία στιγμὴ τῆς ζωῆς του. Πάνω ἀπὸ 300 συγγράμματα, ἄλλες πραγματεῖες καὶ διάφορα ἀρθρα λογαριάζονται, δσα συνέγραψε δ τζῶν Ντιούη ὕστερα ἀπὸ τὰ 70 του χρόνια. «Ολα περνοῦν τὰ 1000 ἔργα, μεγάλα καὶ μικρά, ποὺ ἔγραψε δταν ἔφθασε τὰ 90 χρόνια! Ἡ ἐπίδρασή του πάνω στὶς μελλοντικὲς γενεές εἶναι ἔξασφαλισμένη!

Τὸ σύγγραμμα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα σήμερα, «Ἐλευ-

θερία και Πολιτισμός», (*Freedom and Culture*), γράφηκε το 1939. Γράφηκε, δηλ., σε μιάν εποχή, που δύολοκληρωτισμός, με τις διάφορες μορφές και δυομασίες του, βρισκόταν στὸ ζενίθ του. «Επομένως τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, δύκινδυνος γιὰ τὶς πραγματικὲς δημοκρατικὲς χῶρες ἐμφανιζόταν σ' δὴ τοῦ τὴν ἔνταση καὶ ἡ ἀβεβαιότης γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος κρατοῦσε σὲ ἀγωνία κάθε φιλελεύθερο πολίτη. »Ανήκει, λοιπόν, τὸ σύγγραμμα αὐτὸν στὴν *Κοινωνικὴ Φιλοσοφία τοῦ Τζών Ντιούη* καὶ, ἀν δὲν ἀπατῶμαι, εἶναι τὸ πρῶτο ἔργο αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ποὺ ἔχει μεταφρασθῆ στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τὰ τέσσαρα ἄλλα ἔργα τοῦ Τζών Ντιούη μεταφρασμένα ἥδη στὴν Ἑλληνικὴ («*Talks to Teachers*» 1896, «*How to Think*» 1910, «*The School and the Child*» 1906 καὶ «*Schools of Tomorrow*» 1915) ἀνήκουν φυσικὰ στὴ Φιλοσοφία καὶ τὴν Παιδαγωγική.

Σὲ δλα δμως σχεδὸν τὰ ἔργα τοῦ Τζών Ντιούη ἡ Κοινωνικὴ Φιλοσοφία κατέχει πρωτεύοντα φέση. «Ἐτσι δὲν Τζών Ντιούη θεωρεῖται, τόσο στὴν Κοινωνικὴ Φιλοσοφία δσο καὶ στὴν Κοινωνικὴ Ψυχολογία, ἐνας ἀπὸ τὸν μεγαλείτερον πρωτοπόρον τους. »Ηδη ἀπὸ τὸ 1886 στὸ ἔργο τοῦ «Ψυχολογία» τοιίζει δτι ἡ Παιδεία εἶναι μιὰ κοινωνικὴ ὑπόθεση καὶ δτι ἡ Παιδαγωγικὴ εἶναι πάνω ἀπ' δλα «Επιστήμη κοινωνική. Στὸ ἔργο τοῦ «*Human Nature and Conduct*» ἀναφέρει, δτι δλες μας οἱ πράξεις φέρουν τὴ σφραγίδα τῆς Κοινωνίας δπον ζοῦμε, δπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε. «Ἐτσι τὸ ἔγα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι στενά συνυφασμένο μὲ τὸ περιβάλλον του. Στὸ ἔδιο βιβλίο τον προσθέτει δτι τὸ μυστικὸ γιὰ τὴν δραθὴ κοινωνικὴ δργάνωση ἔγκειται στὸ νὰ παρέχωνται εὐκαιρίες στὸν πολίτες γιὰ νὰ εὐδύνονταν τὸν πνευματικὸ τους δρίζοντα καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν τὶς ίκανότητές τους στὸ νὰ ἔξασφαλίζονται τὴν εὐτυχία τους δ καθεὶς μὲ τὸν δικὸ του ἐλεύθερο τρόπο. »Οτι δημοκρατία εἶναι μιὰ μορφὴ κοινωνικῆς δργανώσεως, ποὺ ἀγκαλιάζει δλες τὶς περιοχὲς καὶ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, καὶ δπον οἱ δυνάμεις καὶ

ικανότητες κάθε άτόμου δχι μόνον δφείλονταν έλευθερα να έκδηλωνται διαφορετικά και να ένθαρρυνται και να ένισχυνται πρός αντίδραση το σκοπό. Γιατί δικόσμος μπορεῖ να μεταβληθῇ, μπορεῖ να προοδεύσῃ μὲ τὴν ἀνθρώπινη τόλμη και δραστηριότητα.

Τὸ παρόν σύγγραμμα, «Ἐλευθερία καὶ Πολιτισμός», συμπληρώνει και διοκληρώνει τὶς ίδεes τοῦ Τζάνη Ντιούη στὸν τομέα τῆς Κοινωνικῆς Φιλοσοφίας.³ Εκδόθηκε σὲ μιὰ κρίσιμη καμπή γιὰ τὴν ίστορία τῆς ἀνθρωπότητος (1939), γιὰ τὴν ίστορία τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου ίδιαίτερα, δπως ἀναφέραμε παραπάνω. Καὶ ἔφθισον, κατὰ τὴν δραμή γνώμη τοῦ Τζάνη Ντιούη, δ Πολιτισμὸς ταυτίζεται μὲ τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπινων ἀξιῶν, ἐπομένως τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, «Ἐλευθερία καὶ Πολιτισμός», καλύπτει ἓνα εὐρύτατο πεδίο, ποὺ σχετίζεται μὲ τὰ σπουδαιότερα προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς μας. Ἡ πολιτική, ἡ οἰκονομική, ἡ καλλιτεχνική, ἡ ἐπιστημονικὴ ζωὴ καθὼς καὶ φιλοσοφία ἔξειάζονται, στὸ βιβλίο αὐτό, ἀπὸ τὴν ἀποψην ἔκείνη, ποὺ ἀποτελοῦν σπουδαῖες κοινωνικὲς δυνάμεις καὶ λογικοὺς παράγοντες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ Πολιτισμοῦ. Τὸ πρόβλημα, «Ἐλευθερία καὶ Πολιτισμός», στὶς διοκληρωτικὲς χῶρες ἔξειάζεται σὲ συσχετισμὸ μὲ τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς.

Ἡ ἔκδοση τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ σὲ Ἑλληνικὴ μετάφραση ἀποτελεῖ, νομίζω, μιὰν ἀκόμη θετικὴ συμβολὴ στὴν περαιτέρω σύσφιγξη τῶν πνευματικῶν καὶ μορφωτικῶν σχέσεων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

Θ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ
·Υποδιευθυντὴς Μαρασλείου Παιδαγωγικῆς
·Ακαδημίας Ἀθηνῶν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας

ΤΙ ΕΙΝ· Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ καὶ γιατὶ λέμε πώς ἔχει ἀξία; Εἰν· ἔμφυτος στὸν ἀνθρωπὸν ὁ πόθος γιὰ τὴν ἐλευθερία ἢ εἰν· ἀποτέλεσμα ποὺ προέρχεται ἀπὸ εἰδικὲς συνθῆκες; Σὰ σκοπὸ τὴν ἐπιζητοῦμε ἢ σὰ μέσο γιὰ ν' ἀποχτήσουμε ἄλλα πράματα; Εἶναι τόσο βαριὲς οἱ εὐθύνες ποὺ μᾶς δημιουργεῖ ἢ ἐλευθερία ὅταν τὴν ἔχουμε, ώστε πρόθυμα θὰ τὴν παραδώσει ἢ μεγάλη μᾶξα τῶν ἀνθρώπων γιὰ ν' ἀποχτήσει περσότερη εὐμάρεια; Τόσο σκληρὸς εἰν· ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐλευθερία, ώστε νὰ παρατὰν οἱ ἀνθρωποι εὔκολα τὴν προσπάθεια νὰ τὴν ἀποχτήσουνε καὶ νὰ τὴν κρατήσουνε; Εἶναι τάχα σίγουρο πώς ἡ Ἰδια ἢ ἐλευθερία καὶ τὸ ἀποτελέσματά της ἔχουν ἵση σπουδαιότητα μὲ τὴν ἔξασφάλιση τῶν μέσων τῆς ζωῆς; Μὲ τὴν τροφή, τὴ στέγη, τὸ ντύσιμο ἢ καὶ τὴ διασκέδαση; Ἐνδιαφέροθηκε ποτὲ ὁ ἀνθρωπὸς τόσο γι' αὐτὴ ὅσο ἔμεῖς σὲ τούτη τὴ χώρα μάθαμε νὰ πιστεύουμε; Ὑπάρχει κάποια ἀλήθεια στὴν Ἰδέα ὅτι στὴν πολιτικὴ ἴστορία ἢ κατευθυντήρια γραμμὴ στάθηκε ἢ προσπάθεια τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου ν' ἀποχτήσει ἐλευθερία; Τὸ κίνητρο τοῦ δικοῦ μας τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν πολιτικὴ μας ἀνεξαρτησία ἥτανε πραγματικὰ τῆς ἐλευθερίας ὁ πόθος ἢ ἥταν δρισμένα βάσανα ποὺ θέλαν οἱ πρόγονοί μας νὰ γλιτώσουν ἀπ' αὐτά, πράματα δίχως τίποτα τὸ κοινὸ ἀναμεταξύ τους παρὰ μόνο πώς φανήκανε στοὺς ἀνθρώπους βαριά;

Ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία εἶναι ποτὲ τίποτις παραπάνου ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ κάποιο εἰδικὸ περιορισμό; Κι· ὅταν ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτόν, σβήνει τάχα ὁ πόθος

για τὴν ἐλευθερία ἵσαμε ποὺ νὰ μᾶς φανεῖ ἀβάσταχτο κάτι ἄλλο; Τί ἔχει μεγαλύτερη δύναμη, ἢ ἀγάπη για τὴν ἐλευθερία ἢ ἡ ἐπιθυμία νὰ νιώσουμε πὼς εἴμαστε ἵσοι μὲ τοὺς ἄλλους, μὲ κείνους ποὺ ὀνομάζαμε ἀνώτερούς μας πρωτύτερα; Ποιὸ συμπέρασμα βγαίνει ἀπὸ τὴν σύγκριση τῶν καρπῶν τῆς ἐλευθερίας μὲ τὶς χαρὲς ποὺ μᾶς δίνει τὸ αἰσθημα πὼς εἴμαστε ἐνωμένοι, ἀλληλένδετοι μὲ τοὺς ἄλλους; Θὰ παραιτηθοῦν οἱ ἀνθρώποι ἀπὸ τὶς ἐλευθερίες τους ἀμα πιστέψουνε πὼς ἔτσι θ' ἀποχτήσουνε τὴν ἴκανοποίηση ποὺ δίνει ἢ αἰσθηση τῆς ἀδιάσπαστης ἐνότητας μὲ τοὺς ἄλλους καὶ κείνος ὁ σεβασμὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δύναμης ποὺ δίνει ἢ ἀλληλεγγύη;

Τοῦ κόσμου ἢ κατάσταση ἢ τωρινὴ θέτει ἐρωτήματα στοὺς πολίτες κάθε δημοκρατικῆς χώρας. Μὲ ίδιαίτερη ἔμφαση τὰ θέτει σ' ἐμᾶς, σὲ μιὰ χώρα ὅπου οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοὶ ἔχουνε συνδεθεῖ μὲ μὰν ὁρισμένη παράδοση, μὲ κείνη τὴν «ἰδεολογία» ποὺ ἢ κλασική της διατύπωση εἶναι ἢ Διακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας. Τούτη ἢ παράδοση μᾶς ἔμαθε πὼς ἢ ἀπόχτηση τῆς ἐλευθερίας εἶναι τῆς πολιτικῆς ἴστορίας ὁ σκοπός. Πὼς ἢ αὐτοδιοίκηση εἶναι ἀναφαίρετο δικαίωμα τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου, κείνο τὸ δικαίωμα ποὺ σὰν τὸ ἀποχτήσουμε τὸ βάνουμε πάνου ἀπὸ ὅλα τὸ ἄλλα. Κι ὅμως κοιτᾶμε τὸν κόσμο γύρω μας καὶ βλέπουμε θεσμοὺς ὑποθετικὰ ἐλεύθερους ὅχι τόσο ν' ἀνατρέπονται ὅσο νὰ ἐγκαταλείπονται θεληματικὰ κι ὅπως φαίνεται μὲ ἐνθουσιασμό. Μποροῦμε νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα πὼς διτι ἔγινε ἀποτελεῖ ἀπόδειξη διτι οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ ποτὲ δὲν ὑπήρχανε στὸ ἄλληθεια, διτι μονάχα τὸ ὄνομά τους ὑπῆρχε. "Ἡ μποροῦμε νὰ παρηγορηθοῦμε πιστεύοντας διτι συνθῆκες ἐξαιρετικές, ὅπως ἢ διάψευση ἐθνικῶν ἐλπίδων καὶ ἐθνικὴ ταπείνωση, κάναντας τοὺς ἀνθρώπους νὰ δεχτοῦνται μὲ χαρὰ κάθε εἰδος διακυβέρνησης ποὺ ὑποσχότανε ν' ἀποκαταστήσει τὸν αὐτοσεβασμὸ τὸν ἐθνικό. Μὰ οἱ συνθῆκες τῆς χώρας μας, καθὼς καὶ ἡ ἐκλειψη τῆς δημοκρατίας σ' ἄλλες χώρες, μᾶς ἀναγκάσανε νὰ θέσουμε ἐρωτήματα σχετικὰ

μὲ τὴ σταδιοδρομία καὶ τὴν τύχη ποὺ περιμένουνε τὶς ἐλεύθερες κοινωνίες, ἀκόμα καὶ τῇ δικῇ μας.

“Ισως ἄλλον καιρὸν τὰ ρωτήματα ποὺ θέσαμε θὰ μοιάζανε νάχουνε χαραχτήρα πάνου ἀπὸ δλα ἢ κι ἀποκλειστικὰ πολιτικό. Τώρα ξέρουμε καλύτερα τὰ πράματα. Γιατὶ σχετικὰ μὲ τὶς συνθῆκες ποὺ ἐκδηλώνονται σὲ τοῦτα τὰ ρωτήματα ξέρουμε πῶς ἔνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς αἰτίες ποὺ τὶς δημιουργήσανε εἴν’ ἢ ἐξάρτηση τῆς πολιτικῆς ἀπὸ ἄλλες δυνάμεις καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα. Ἐδῶ μέσα μπαίνει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἀφοῦ πιστεύουμε πῶς ἀναπόσπαστο στοιχεῖο της εἰν’ ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία κι ἀφοῦ αὐτὴ ἡ πίστη ἀποτελεῖ μέρος ἀπὸ τὴν παράδοσή μας. Μύθος εἴν’ ἡ δημοκρατικὴ ψυχοσύνθεση τοῦ λαοῦ; Ἡ παλιὰ θεωρία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση συνδεότανε κι αὐτὴ μὲ τὴν ἡθικὴν δοξασία πῶς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα εἶναι ἡθικὸν δικαίωμα, πῶς βασίζεται σὲ νόμους που εἶναι βασικὰ ἡθικοὶ νόμοι καὶ ποὺ κάθε μορφὴ κοινωνικῆς δργάνωσης πρέπει νὰ τοὺς ὑπακούει. Ἀν πάψουμε νὰ πιστεύουμε πῶς τὰ φυσικὰ δικαιώματα καὶ οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι τὸ θεμέλιο ποὺ στηρίζει τὴν ἐλεύθερη διακυβέρνηση, ὑπάρχει γιὰ τὴν ἐλεύθερη διακυβέρνηση ἄλλη ἡθικὴ βάση; Ἀνόητο θάτανε βέβαια νὰ πιστέψουμε πῶς οἱ ἀμερικανικὲς ἀποικίες κάνανε τοὺς πολέμους ποὺ ἐξασφαλίσανε τὴν ἀνεξαρτησία τους καὶ πῶς ἰδρύσανε τὸ πολίτευμά τους συνειδητὰ καὶ θεληματικὰ πάνωσ’ ἔνα θεμέλιο ἀπὸ ψυχολογικὲς καὶ ἡθικὲς θεωρίες. Κι ὅμως ἡ δημοκρατικὴ παράδοση, πέστε την ὀνειροφαντασιά, πέστε την ὀραματισμὸν ποὺ βλέπει μακριά, συνδέθηκε μὲ τὶς πεποιθήσεις τὶς σχετικὲς μὲ τὴ φύση τὴν ἀνθρώπινη καὶ μὲ τοὺς ἡθικοὺς σκοποὺς πούχουνε χρέος τὰ πολιτεύματα νὰ τοὺς ἐξυπηρετοῦν. Συνδέθηκε τόσο στενὰ ὥστε γίνεται μεγάλος κλονισμὸς ὅταν σπάσουν αὐτοὶ οἱ δεσμοί. Ὑπάρχει τίποτα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ πάρει τὴ θέση τους καὶ νὰ δώσει τὸ στήριγμα ποὺ δώσανε κεῖνοι κάποτε;

“Υπάρχουνε προβλήματα πίσω ἀπὸ τὰ ρωτήματα ποὺ θέσαμε, ύπάρχουνε δυνάμεις ποὺ κάνουν αὐτὰ τὰ ρωτήματα ἐπιταχτικά. Καὶ τοῦτα τὰ προβλήματα, τοῦτες οἵ δυνάμεις πᾶντε πιὸ μακριὰ ἀπὸ τίς ιδιαιτερες δοξασίες ποὺ ἀποτελέσαντε τὴν ψυχολογικὴ καὶ ἡθικὴ βάση τῆς δημοκρατίας τὴν ἀρχική. “Οταν ἀποτραβήχτηκε ἀπὸ τὴ δημόσια ύπηρεσία δ Τόμας Τζέφφερσον στὰ γεράματά του, ἀνοίξε μιὰ φιλικὴ ἀλληλογραφία φιλοσοφικὴ μὲ τὸ Τζών Ανταμ. Σ’ ἔνα γράμμα του διατυπώνει μιὰ γνώμη γιὰ τὶς ἀμερικανικὲς συνθῆκες τοῦ καιροῦ του καὶ φράζει μιὰν ἐλπίδα γιὰ τὴν κατάστασή τους τὴ μελλοντική. «Ἡ πρόοδος τοῦ φιλελευθερισμοῦ μᾶς κάνει νὰ ἐλπίζουμε πῶς μιὰ μέρα θὰ ξαναγυρίσει ἡ ἀνθρώπινη σκέψη στὴν ἐλευθερία ποὺ εἶχε ἐδῶ καὶ δυὸ χιλιάδες γρόνια. Τούτη ἡ χώρα, πούδωσε στὸν κόσμο τὸ παράδειγμα τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας, τοῦ χρωστάει καὶ τῆς πνευματικῆς χειραφέτησης τὸ παράδειγμα. Γιατὶ στὸν τόπο μας ἡ χειραφέτηση ἡ πνευματικὴ ἔχει μονάχα δνομαστικὴ ἀξία. Τῆς κοινῆς γνώμης δ ἐλεγχος πνίγει στὴν πράξινη τὴν ἐλευθερία ποὺ βεβαιώνουν οἱ νόμοι θεωρητικά». Ἡ κατάσταση ποὺ ἐξελίχτηκε ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχὴ καὶ πέρα μᾶς κάνει ἵσως νὰ τὶς ἀναποδογύρισουμε τὶς ἰδέες ποὺ ἐκφράζει δ Τζέφφερσον καὶ ν’ ἀναρωτηθοῦμε ἀν ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία μπορεῖ νὰ συγκρατηθεῖ δίχως κείνη τὴν ἐλευθερία τὴν πνευματικὴ ποὺ τὴ θεωροῦσε δ Τζέφφερσον τελικὸ σκοπὸ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Δὲν εἰν’ εὔχολο πιὰ νὰ διατηροῦμε τὴν ἐλπίδα πῶς δταν δίνεται ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, σὰν τὸ μόνο ἀναγκαῖο πράμα, θὰ προστεθοῦνε μὲ τὸν καιρὸ καὶ ὅλα τ’ ἄλλα σ’ αὐτὴ—καὶ ἔτσι καὶ σ’ ἐμᾶς. Γιατὶ ξέρουμε τώρα πῶς οἱ ἐπικοινωνίες ποὺ ύπάρχουν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς θεσμούς, ἐπικοινωνίες συγκοινωνιακές, ἐπιστημονικές, καλλιτεχνικές, ἐπηρεάζουνε τὶς καθημερινὲς σχέσεις κι ἔτσι ἔχουν ἐπίδραση βαθιὰ στὶς νοοτροπίες καὶ στὶς συνήθειες, ποὺ ἐκφρασή τους ἀποτελοῦν ἡ κυβέρνηση καὶ οἱ νόμοι. “Αν εἰν’ ἀλήθεια πῶς ἡ πολιτικὴ κι ὁ δ νόμος, ἀφοῦ

ἐπηρεαστοῦν, ἐπηρεάζουνε τὴ διαμόρφωση ἄλλων πραγμάτων, εἰν' ἀκόμα πιὸ ἀλήθεια πώς οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ εἰν' ἀποτέλεσμα κι' ὅχι αἰτία.

Σὲ τούτη τὴν ἀληθεια βασίζεται τὸ θέμα ποὺ θὰ ἔξετάσουμε. Γιατὶ τὸ σύνολο ἀπ' τὶς συνθῆκες ποὺ καθορίζουνε τῶν ἀνθρώπων τὴ συνεργασία καὶ τὴ συμβίωση συνοψίζεται στὴ λέξη πολιτισμός. Τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ μάθουμε ποιὰ πλευρὰ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τόσο ἐλεύθερη αὐτὴ ἡ ἴδια ὥστε νὰ κυνοφρήσει καὶ νὰ γεννήσει τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία, νὰ τὴν ἔχει συνοδό της καὶ συνέπειά της. Μήπως οἱ τέχνες, οἱ καλές τέχνες καὶ οἱ βιομηχανικές; "Ἡ οἱ φιλίες καὶ ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ; Οἱ ἐμπορικὲς καὶ τραπεζιτικὲς ἐργασίες; Οἱ στάσεις καὶ οἱ διαθέσεις ποὺ δημιουργεῖ στοὺς ἀνθρώπους τὸ πάρε δῶσε τῶν συνηθισμένων καθημερινῶν συναλλαγῶν; "Ασχετο ποιὰ εἰν' ἡ ἔμφυτη σύσταση τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Οἱ ἐνέργειές της οἱ ἀποτελεσματικές, αὐτὲς ποὺ σχετίζονται μὲ τοὺς θεσμοὺς καὶ μὲ τοὺς κανόνες καὶ ποὺ τελικὰ διαμορφώνουν αὐτονῶν τῶν τελευταίων τὸν τύπο, δημιουργοῦνται ἀπ' ὅλες μαζὶ τὶς ἀσχολίες, ἀπ' ὅλα μαζὶ τὰ ἐνδιαφέροντα, ἀπ' ὅλες μαζὶ τὶς εἰδικότητες, ἀπ' ὅλες μαζὶ τὶς πεποιθήσεις ποὺ ἀποτελοῦν ἔναν δρισμένο πολιτισμό. "Οταν ὁ πολιτισμὸς ἄλλαζει, καὶ μάλιστα ὅταν γίνεται πολυσύνθετος καὶ περίπλοκος, ὅπως ἔγινε ἡ ἀμερικάνικη ζωὴ ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ σχηματίστηκε ἡ κρατική μας ὁργάνωση, καινούργια προβλήματα παίρνουνε τὴ θέση ἔκεινῶν ποὺ παίξανε κυρίαρχο ρόλο στὴν παλιότερη διαμόρφωση καὶ κατανομὴ τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας. Δὲν ἀνταποκρίνεται πιὰ στὴν πραγματικότητα ἡ ἴδεια πώς ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία εἶναι τόσο φιλομένη στὸν ἀνθρωπὸ ὥστε νὰ δημιουργήσει καὶ νὰ διατηρήσει ἐλεύθερους θεσμούς, φτάνει νὰ τῆς δοθεῖ εὐκαιρία μὲ τὴν κατάργηση τῆς πίεσης ποὺ ἀσκεῖται ἀπ' τὴν 'Ἐκκλησία κι' ἀπ' τὸ κράτος. Τούτη ἡ ἴδεια γεννήθηκε φυσικὰ τὸν καιρὸ ποὺ οἱ ἀποικοὶ στὴν καινούργια τους τὴν πατρίδα αἰσθανθήκανε πώς ἡ ἀπόσταση ποὺ

βάλανε ἀνάμεσα στὸν ἔαυτό τους καὶ στὶς δυνάμεις ποὺ τοὺς καταδυναστεύαντες πρωτύτερα, πραγματικὰ συμβόλιζε τὸ καθετὶ ποὺ τοὺς χώριζε ἀπὸ τὴν μόνιμη ἀπόχτηση τῆς ἐλευθερίας. Τώρα εἶμαστε¹ ἀναγκασμένοι νὰ δοῦμε πὼς χρειάζονται συνθῆκες θετικὲς γιὰ νὰ διαμορφωθεῖ ἡ κατάσταση ποὺ ἐπικρατεῖ στὸν πολιτισμὸν κάθε φορά. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ καταπιέσεις καὶ περιορισμοὺς ποὺ ὑπήρχαν πρωτύτερα χαραχτηρίζει μὰν ἀναγκαία μεταβατικὴ φάση. Μὰ οἱ μεταβάσεις εἰναι γέφυρες ποὺ ὅδηγοῦνται κάτι διαφορετικό.

Οἱ δημοκράτες οἱ παλιοὶ βρεθήκαν ὑποχρεωμένοι νὰ παρατηρήσουν ἀκόμα καὶ στὴν ἐποχή τους ὅτι οἱ γενικὲς ἔκεινες συνθῆκες ποὺ συνοψίζονται στὴ λέξη «πολιτισμὸς» ἔχουντε πολὺ νὰ κάνουντε μὲ τοὺς πολιτικοὺς θεσμούς. Γιατὶ αὐτοὶ οἱ ἀνθρώποι ὑποστηρίζαντε πὼς οἱ καταπιέσεις ποὺ γίναντε ἀπὸ τὸ κράτος κι ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία εἶχαν ἐπίδραση φθαρτικὴ στὸν ἀνθρώπινο χαρακτήρα καὶ πὼς ἔτσι χάθηκε ἡ παραμορφώθηκε ἡ ἀρχικὴ ἔφεση πρὸς τὴν ἐλευθερία. Αὐτὸ διοδυναμεῖ μὲ ἀναγνώριση πὼς οἱ συνθῆκες ποὺ μᾶς περιστοιχίζουντε εἰναι Ἰσως πιὸ δυνατὲς ἀπὸ τὶς φυσικές μας τάσεις. Ἀποτελεῖ διαβεβαίωση πὼς ὑπάρχει στὸν ἀνθρώπινο κάποιος βαθμὸς πλαστικότητας, πὼς δὲ ἀνθρώποις πρέπει πάντα νάχει τὸ νοῦ του. Αὐτὸ ἐκφράζεται καὶ στὸ ἀπόφθεγμα ποὺ λέει πὼς τῆς λευτεριᾶς τὸ τίμημα εἶν² ἡ φρούρηση τῆς ἡ παντοτινή. Τὸ ξέραντε οἱ πατέρες μας οἱ ἰδρυτὲς πὼς ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐξουσία εἰναι χαραχτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου, τόσο ἔντονο γνώρισμα ὥστε μπροστὰ σὲ κείνους ποὺ παίρνουν ἀξιώματα ἐπίσημα χρειάστηκε νὰ ὑψωθοῦντε φραγμοὶ γιὰ νὰ ἐμποδίζουντε τὶς ὑπερβασίες, ποὺ ὑπονομεύουντε τοὺς ἐλεύθερους θεσμούς. Ἀν παραδεχόμαστε πὼς ἡ συνήθεια ἡ πολύχρονη μπορεῖ νὰ κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὶς ἀγαπήσουντε τὶς ἀλυσίδες τους, αὐτὸ πάει νὰ πεῖ πὼς τὴ δεύτερη τὴ φύση, τὴν ἐπίκτητη, τὴ νομίζουμε πιὸ δυνατὴ ἀπὸ τὴ φύση τὴν ἀρχική.

“Ο Τζέφφερσον τουλάχιστο προχώρησε πιὸ πέρος ἀπὸ αὐτό.